

GÖTEBORGS UNIVERSITET
PSYKOLOGISKA INSTITUTIONEN

**Den ärvda exilen i psykoterapi - en intervjustudie bland
psykologer**

Linus Svensson

Examensarbete 30 hp
Psykologprogrammet
Höstterminen 2014

Handledare: Mats Eklöf
Peter Jansson

Den ärvda exilen i psykoterapi - en intervjustudie bland psykologer

Linus Svensson

Sammanfattning. I arbetet undersöks psykologers erfarenheter av hur psykisk ohälsa hos andra generationens flyktingar kan relateras till deras föräldrars exilproblematik och hur föräldrarnas exilproblematik blir relevant i psykoterapin med deras barn. Studien bygger på sex intervjuer med psykologer med erfarenhet av psykoterapeutiskt arbete med ungdomar som själva är födda i Sverige, men vars föräldrar är flyktingar. Materialet analyserades genom induktiv tematisk analys. Enligt de intervjuade psykologernas erfarenhet kan flera aspekter av föräldrarnas exil komma att påverka ungdomarnas psykiska ohälsa och detta kan visa sig hos ungdomarna i form av en identitetsproblematik, svårhanterliga känslor och en bristande framtidstro. Konsekvenserna för psykoterapin beskrivs i termer av svårigheter att skapa allians samt behov av mer öppenhet och flexibilitet i förhållande till metod.

I en alltmer globaliserad värld spelar krig och konflikter en stor roll även över nationsgränserna. Människor tvingas fly sina hemländer på grund av krig eller förföljelse, av etniska, politiska eller religiösa skäl. Människor drivs i exil av fruktan för sina liv då de inte kan finna något skydd sina hemländer. I den politiska debatten talas det ofta om problem med integration, men kanske inte lika ofta om hur komplicerad en sådan process faktiskt kan vara för den individ som drivits på flykt och förlorat allt. Många har fruktansvärda traumatiska ärr redan innan de anländer i det nya landet, men även för andra kan anpassningen till de förändrade omständigheterna bli en svår uppgift. Flera faktorer kan sägas försvåra denna process, däribland socioekonomiska faktorer och omständigheter som har att göra med fördomar och diskriminering mot det som uppfattas som främmande, men även kulturella och individuella psykologiska faktorer. Den subjektiva upplevelsen av att som flykting befinna sig i exil, på en plats som man egentligen aldrig önskat resa till, innebär också att människan tvingas till en inre anpassning, där även den psykiska verkligheten och de hållpunkter som konstruerat människans föreställningar om sig själv och sin omvärld, plötsligt förändras. Att tala om ett "hem" syftar inte bara på den fysiska, geografiska platsen utan även på en mängd, ofta emotionellt laddade, föreställningar som är kopplade till detta hem. En människas barndomsminnen, viktiga relationer och föreställningar om sin egen individualitet är alla starkt relaterade till den ursprungsmiljö och den språkliga kontext de en gång skapats i. Många lyckas lösa den rekonstruktionsprocess av den egna identiteten som exilen innebär och kan därmed leva som välfungerande och välmående individer i det nya samhället, men för vissa blir processen alltför svår. Den olösta exilen får människan att leva som om livet i det nya landet inte är på riktigt, som om det verkliga livet egentligen finns någon annanstans. För barn som föds i Sverige, men vars föräldrar kommit hit som flyktingar, innebär detta att de kan komma att växa upp med en förälder som inte till fullo känner sig hemma i kulturen. Inom psykologin anses det vara

en vedertagen sanning att de primära vårdnadshavarna fyller en viktig roll i hur barnet införlivas i samhället och gemenskapen med andra människor. Denna process kan beskrivas i olika termer beroende på vilken teoretisk inriktning man utgår från, men sammantaget så tycks psykologin enig om att de tidiga vårdnadshavarnas förhållningssätt till världen har stor betydelse för hur barnet kommer att förhålla sig till densamma. Det trauma som exilen innebär kan på detta sätt komma att överbrygga generationsgränserna och barnet kan komma att bära föräldrarnas olösta konflikter. Jag har i detta arbete intresserat mig för hur den problematik som exilen innebär kan ta sig uttryck i nästföljande generation genom att undersöka psykologers erfarenhet av att bedriva psykoterapi med ungdomar som själva är födda i Sverige, men vars föräldrar kommit hit som flyktingar och därigenom tvingats leva i exil.

Vad är exil?

Begreppet exil står i sin ursprungliga betydelse för landsförvisning, men kan idag snarare sägas beteckna landsflykt. Exilen behöver i psykoanalytisk mening inte vara påtvingad, utan kan mycket väl vara självvald (Benslama, 2004). Flyktingens exil skiljer sig dock från den självvalda migrationen i den mening att denne tvingats lämna sitt land eftersom det är det enda sättet att överleva. Flyktingen som lever i exil kan inte återvända så länge de omständigheter som drev personen på flykt kvarstår (Grinberg & Grinberg, 1989).

Den tunisisk-franske psykoanalytikern Fethi Benslama (2004) definierar exil som erfarenheten av att vara utan en plats, en erfarenhet som ger upphov till såväl omedvetna, förmedvetna, som medvetna psykologiska bearbetningsprocesser. Till skillnad från emigration, som är ett sociologiskt begrepp som rör förflyttningar på gruppnivå, så handlar det psykologiska exilbegreppet om det subjekt som förflyttas. Flyktingen lämnar inte bara en geografisk plats, utan även ett sammanhang som är meningsbärande i dennes livshistoria. Benslama menar att flykten kan vara präglad av våldsamma och traumatiserande händelser, men ser också berövandet av modersmålet som mycket avgörande för hur exilen som psykologiskt tillstånd bör betraktas. Den obearbetade exilen kan vara av stor relevans i kliniken hos såväl den vuxne flyktingen som hos dennes barn, då den riskerar att föras vidare även av nästkommande generationer.

Exiltillståndet finns även beskrivet inom skönlitteraturen, och kanske särskilt då hos självbiografiska författare i exil. Den österrikiske författaren Jean Améry (1966: 2005) som tvingades leva i exil efter att ha överlevt nazisternas koncentrationsläger, beskriver exilen i termer av att människan förlorar sin hembygd. Avlägsnandet från hembygden innebär enligt Améry förlusten av säkerhet; säkerheten om att det redan bekanta kommer att inträffa gång på gång. Att förlora hembygden är enligt Améry att falla offer för förvirring och brist på sammanhang.

Exilens konsekvenser för den vuxne flyktingen

Internationell och nationell forskning är samstämmig om att psykisk ohälsa tycks vara vanligare hos flyktingar än hos majoritetsbefolkningen (Ekblad et al., 2012; Lindencrona et al., 2008; Nickerson et al., 2011; Pumariega et al., 2005). Ekblad et al.

(2012) visade i en studie baserad på kvalitativa intervjuer med asylsökande samt analys av journalldata att en hög andel asylsökande flyktingar uppger symptom på psykisk ohälsa. Många studier fokuserar på förekomsten av psykiatriska diagnoser som posttraumatiskt stressyndrom (PTSD) (Nickerson et al., 2011), medan vissa kliniker (Connolly, 2001; Bohleber, 2007) skriver om vikten av att tänka bortom diagnoserna och istället se traumats konsekvenser i ett större perspektiv, för att till fullo förstå hur det påverkar individens meningsskapande av sin egen historia. En svensk enkätstudie av flyktingar från Mellanöstern som nyligen beviljats uppehållstillstånd i Sverige (Lindencrona et al., 2008) visade att utöver traumatiska händelser som skett innan eller i samband med flykten så är även statusförlust, alienation och utanförskap i det nya landet samt sociala och ekonomiska faktorer viktiga sårbarhetsfaktorer för psykisk ohälsa hos flyktingar.

Förlust av identitet och tillhörighet. En central aspekt när det gäller att förstå upplevelsen av exil är hur det påverkar individens subjektiva bild av vem han eller hon är. Vålbekanta platser är inte enbart yttre rum, utan de innebär också inre representationer; inre rum som berättar vilka vi är. Att lämna en yttre plats innebär också att lämna den inre representationen och därmed också att tvingas ge upp sin egen föreställning om vem man själv är (Benslama, 2004). Att som flykting tvingas leva i exil innebär inte enbart att skiljas från sina närstående, utan även från allt annat hemlandet representerar i form av kända miljöer, natur, språk och en mängd andra fenomen som vi betraktar som hållpunkter i tillvaron, och som ligger till grund för den egna subjektiviteten (Haugsgjerd, 1999). För att vara det ena eller andra inför oss själva behöver vi samhällets samförstånd. Om detta samförstånd upphör, ifrågasätts föreställningen om den egna personen (Améry, 1966/2005). Den tysksvenska psykoanalytikern Stefi Pedersen (refererad till i Johansson, 2003) beskriver exilen som ett socialt trauma. Att tvingas bli flykting är att förlora sin individualitet. Människans identitet och välbefinnande är till stor del baserad på tillhörighet och gemenskap; något som går förlorat i exilen.

Alberdi (1989, refererad till i Haugsgjerd, 1999) menar att exilen på det intrapsykiska planet innebär en upprepning av livets tidigare separationer. När omgivningens kontinuerliga bekräftelse av vem man är utmanas, krävs det stöd som den symboliska ordningen kan ge. I flyktingens fall är dock det symboliska sammanhanget annorlunda mot tidigare, såväl språket som lagarna, normerna och reglerna är annorlunda och de erfarenheter som tidigare använts som hållpunkter fungerar inte längre. För att integreras i den nya miljön behöver flyktingen, åtminstone temporärt, ge upp en del av sin individualitet. Ju större skillnaden är mellan den nya omgivningen och ursprungsmiljön, ju större blir denna förlust (Grinberg & Grinberg, 1989). Enligt Velicu (2005) öppnar exilen för en självutforskande process där individen når nya erfarenheter om sig själv; sökandet efter ett hem, ett "centrum", blir enligt Velicu sökandet efter det egna självet.

Förlust av den symboliska dimensionen. Améry (1966/2005) skriver att den förlust av identitet som exilen ger upphov till hör samman med förlusten av en meningsbärande dimension av tillvaron. Enligt Grinberg & Grinberg (1989) är den känsla av otrygghet som människor i exil upplever inte bara resultatet av osäkerhet och ångest inför det okända, utan också inför den oundvikliga regression som går hand i hand med denna ångest. För att kunna leva ett självständigt liv som känns både hanterbart, meningsfullt och autentiskt behöver man kunna förhålla sig till den symboliska dimensionen av verkligheten, det vill säga den mening som tillskrivs såväl

yttre som inre fenomen. Stepakoff (2007) beskriver det i termer av att det är först när något kan benämnas som det blir hanterbart; det obenämnda är ohanterligt. När de hållpunkter i tillvaron som tidigare tagits för självklara förändras, blir de resurser människan tidigare haft för att hantera och begripliggöra tillvaron plötsligt obrukbara och de symboliserade inre representationerna ogiltiga.

Symboliseringsprocessen kan sägas vara ett centralt fenomen inom den psykoanalytiska teoribildningen. Freud (1920/2008) beskrev symbolskapandets betydelse med hjälp av bilden av det lilla barnets lek med en trådrulle som försvinner för att sedan komma tillbaka. Enligt Freud blir leken ett sätt för barnet att begripliggöra hur något som är frånvarande senare kan återvända, ett begripliggörande som också skapar en inre representation av ett yttre fenomen. Enligt Freud blir leken med trådrullen inte bara en sysselsättning för att fördriva tiden med under den stund modern är borta, utan även ett inre begrepp; en symbol som betecknar separationen från modern och därmed också en färdighet för att kunna hantera den smärta och ångest som moderns frånvaro innebär. Haugsgjerd (1999) menar att förmågan till symbolbildning är ett sätt för människan att hantera mötet med det okända och skrämmande i situationer där tidigare erfarenheter inte längre klarar av att förklara det som sker. Tillgången till det symboliska blir därför särskilt relevant då livets förutsättningar förändras på ett avgörande sätt, som exempelvis i exilen. Sorgen förutsätter symbolisering och kan därmed sägas spela en roll i alla situationer där separations- och individuationsprocesser blir aktuella.

Winnicott (1971/2003) utvecklade Freuds tankar och beskrev den symboliserade verkligheten i termer av ett mellanområde; det potentiella rummet mellan barnet och modern, mellan den infantila omnipotensen och dess uppgivande. Winnicotts begrepp övergångsobjektet kan ses som roten till mellanområdet i och med att det öppnar upp för den paradox som kännetecknar symboliseringsprocessen: barnet har skapat objektet, men även funnit det. Övergångsfenomenet existerar inte bara inom barnet, men inte heller enbart i den yttre verkligheten, och öppnar därför upp för ett potentiellt tomrum; ett tredje förhållningssätt till verkligheten. I det potentiella tomrummet mellan jag och icke-jag kan människan, förutsatt att han eller hon givits tillräckligt bra förutsättningar, vila i sitt varande, utan att behöva kämpa med uppgiften att både hålla isär och förbinda dessa separata verkligheter. Mellanområdet mellan det yttre och inre är enligt Winnicott grunden för all mänsklig kommunikation och kreativitet och därmed också kulturen och de sociala ritualerna. Den individ som inte har tillgång till kulturen kan inte hitta fram till sitt sanna själv, och kan därmed inte leva på ett autentiskt sätt i världen, utan tvingas istället anpassa sig till omgivningen, med följderna att såväl omgivningen som det egna livet upplevs som meningslöst.

Människans förhållande till den symboliska dimensionen av verkligheten har beskrivits än mer ingående i Lacans metapsykologiska teori om de tre ordningarna (Haugsgjerd, 1999). Lacan menar att människan förhåller sig till världen och till sina medmänniskor genom skilda "fält", det *imaginära* som representeras i synen, bilden, speglingen och illusionen, samt det *symboliska* som byggs upp genom språket, kulturen och lagen. Enligt Lacan innebär språket en egen verklighet som människan behöver förhålla sig till och är i den meningen lika objektivt existerande som den fysiska, materiella världen. Utöver dessa två ordningar talar Lacan även om det *reala*, som kan sägas vara det direkta förhållandet till den obearbetade, kroppsliga existensen (Bowie, 1991). Lacans syn på den symboliska dimensionen av den upplevda verkligheten är inspirerad av socialantropologin och tanken om hur kulturella uttryck kan ses som en

strukturell övergripande ordning som människan hela tiden oreflekterat förhåller sig till. För Lacan är därför språket det ursprungliga symboliserandet. Orden som används skapar strukturella principer om vad som är möjligt och omöjligt, om vad som går att tala om och vad som är okänt, skrämmande och förbjudet. Att träda in i språkligheten ger tillgång till en värld av ofattbara möjligheter, men innebär också en inordning i en gemenskap av lagar, krav och normer. Självbilden är i den symboliska ordningen inte längre enbart beroende av den andres kontinuerliga bekräftelse, utan kan sättas i ett större språkligt och kulturellt sammanhang; individen kan bli ett subjekt (Bowie, 1991).

Haugsgjerd (1999) beskriver exilerfarenheten i termer av att träda in i en ny symbolisk ordning där de tidigare symbolerna inte längre är giltiga. Att förlora de tidigare symbolernas innebörd kan innebära en mycket primitiv ångest och rädsla för att antingen uppslukas i den nya kulturen, alternativt slitas sönder av den (Grinberg & Grinberg, 1989). En individ i exil konfronteras med primära rädslor inför att förlora etablerade strukturer och för att inte längre kunna känna igen reglerna för vad som anses som socialt accepterat beteende. I samband med dessa rädslor upplever personen känslor av otrygghet, ökad isolering, ensamhet och en fundamentalt försvagad känsla av tillhörighet (Grinberg & Grinberg, 1989).

Trauma och sorg. Freud (1920/2008) beskrev i "Bortom lustprincipen" traumat som det som sker när obehagliga externa stimuli överskrider vad jaget klarar av att hantera, något som i sin tur skapar störningar i jagets funktion. Enligt Grinberg & Grinberg (1989) bör dock inte traumat i exilproblematiken betraktas som begränsat till en enskild isolerad händelse, utan snarare till en serie händelser vars verkan är ihållande under en längre period. Benslama (2004) skriver att den flykt som föranleder exilen mycket väl kan vara kopplad till traumatiska upplevelser av våld, men den traumatiska erfarenheten fortsätter även efter förflyttningen. Det traumatiska i att vara utan en plats i exilens mening har minst lika mycket att göra med individuella fantasier och en unik subjektivitet som handlar om hur individen ser på sig själv och sin egen historia.

Traumat kan bara bearbetas genom att det integreras i den symboliska ordningen, det vill säga att det görs till en del av den individuella historien och kronologin, för att därefter fungera som ett begrepp som kan minnas eller bortträngas snarare än att återupplevas som en faktisk upplevelse (Varvin, 2001). Symboliseringsprocessen kan därför jämföras med sorgprocessen, där det som gått förlorat ersätts med en symbolisk representation. Enligt Benslama (2004) är dock exilen annorlunda från en vanlig sorgprocess, eftersom inte bara objektet, utan även subjektet går förlorat. Ett subjekt som går i exil måste ledas till ett arbete av rekonstruktion, återupptäckt och ombildning, något som är ett mödosamt jobb. Améry (1966/2005) menar att även om exilen inte är obotlig, eftersom det främmande under lång tid kan göras välbekant, så blir genomsådandet av de nya tecknen aldrig spontant för den som redan var vuxen när han eller hon kom till det nya landet. Snarare handlar det då enligt Améry om en intellektuell akt. Att gå i exil innebär inte att ta med sig sin kultur till en ny plats, eftersom den kulturella individen definieras av determinanterna i sin omgivning. Benslama (2004) beskriver istället exilen som ett avlägsnande från kulturen, något som får individen att hamna utanför gemenskapen och den symboliska ordningen. Exilproblematiken innebär att stå utanför samhället i dess politiska mening, men även att de symboler, de koder och betecknande element som tidigare utgjort individens uppfattning om sig själv som subjekt inte längre är giltiga (Grinberg & Grinberg, 1989).

Exilens konsekvenser för nästföljande generation

Benslama (2004) menar att en viktig aspekt av exilen som framkommer i kliniken är hur den ärvs vidare av flyktingens barn. Exilerfarenheten har effekter inte bara på den som genomlever den, utan även på den nästkommande generationen som på ett eller annat sätt kommer påverkas av konsekvenserna av deras föräldrars fördröjda sorg eller dess patologiska utveckling (Grinberg & Grinberg, 1989).

Flertalet studier ger stöd för antagandet att föräldrars migrationsrelaterade problematik kan komma att påverka även deras barn (Leão et al., 2005; Lev Wiesel, 2007; Measham & Rousseau, 2010). Leão et al (2005) fann i en studie av psykisk ohälsa hos andra generationens invandrare i Sverige att andra generationens flyktingar hade en signifikant högre risk än majoritetspopulationen att bli intagna för vård av psykotiska störningar än den svenska majoritetsbefolkningen, en signifikans som kvarstod även efter att resultatet kontrollerats för inkomst och utbildning. Även andra grupper av andra generationens invandrare visade signifikant högre risk för att bli intagna för psykotiska, affektiva och personlighetsrelaterade störningar.

Pumariega et al. (2005) menar att så kallade andra generationens invandrare kan ha en förhöjd risk att utveckla psykisk ohälsa jämfört med första generationens invandrare, eftersom andra generationens immigranter saknar koppling till föräldrarnas ursprungskultur och därmed har svårare att utveckla en stabil identitet som kan anses vara en skyddande faktor mot psykisk ohälsa.

De psykologiska överföringsmekanismer som uppstår genom det förändrade samspelet mellan föräldrar i exil och deras barn kan sägas vara både medvetna och omedvetna (Danieli, refererad till i Lev-Wiesel, 2007). I de fall där föräldrarna inte lyckas bearbeta de förluster exilen innebär på ett konstruktivt sätt, kan detta få effekter på barnen, även om de inte har någon egen erfarenhet av flykt. Grinberg & Grinberg (1989) beskriver det i termer av att den obearbetade förlusten skjuts upp och förs på så sätt vidare till nästföljande generation som istället kan komma att bära föräldrarnas sorg på sina axlar.

Intergenerationell traumatisering. Överföringen av trauma över generationsgränserna och förekomsten av så kallad intergenerationell traumatisering är välbeforskad. Van IJzendoorn et al. (2003) fann i en metanalys, bestående av 32 studier av andra generationens överlevare från förintelsen, en signifikant skillnad mellan individer vars föräldrar varit med om förintelsen och jämförelsegrupperna i fråga om psykiskt välbefinnande och anpassning till samhället. Skillnaden var dock inte lika tydlig i icke-kliniska studier vilket ansågs indikera att även om traumatiseringens effekter över generationsgränserna kan sägas existera, så påverkas de eventuella konsekvenserna hos nästföljande generation även av såväl genetiska som miljömässiga faktorer.

Lev Wiesel (2007) fann i en kvalitativ intervjustudie att flera typer av trauman, däribland upplevelsen av flykt och exil fortsatte påverka individer i såväl andra som tredje generationen. Traumatiska händelser relaterade till flykt återkom som ett tema i intervjuer hos nästföljande generationerna och fick effekter i form av ett upplevt behov att reparera och kompensera de tidigare generationernas förluster, vilket bland annat tog sig uttryck i en vilja att återvända till föräldrarnas ursprungsland. Enligt Lev Wiesel så kommer upplevelsen av trauma hos en äldre generation sannolikt att överföras till

följande generationer och därigenom påverka dessa nästföljande generationers psykiska välbefinnande.

Danieli (refererad till i Lev-Wiesel, 2007) skriver att traumatiska erfarenheter innebär ett avbrott i livsrutinerna, ett brott som kräver anpassning och metoder för att hantera detta. Oavsett om personen fastnar i ett fixerat tillstånd av återupplevande, eller finner strategier för att hantera sina upplevelser kommer traumats effekter, i form av förändrade beteendemönster och symptom, inte bara påverka den utsatta individen utan även efterföljande generationer.

Measham & Rousseau (2010) fann i en studie av föräldrar med krigsrelaterade trauman att kreativiteten i barnens lek påverkades av på vilket sätt deras föräldrar berättade om de traumatiska upplevelserna för barnen. Kreativiteten i barnens lek ansågs i studien vara en indikator på barnens välbefinnande. Studiens resultat indikerar att vilka aspekter av traumat som förmedlas, och på vilket sätt, har en påverkan på barnets kreativitet och välbefinnande.

Konflikt mellan olika symboliska referenssystem. Att som förälder i exil inte höra hemma i majoritetskulturen kan innebära problem för barnet som fångas mellan motstridiga krav på tillhörighet och exklusion; mellan olika symboliska referenssystem (Benslama, 2005). Winnicott (1971/2003) menar att det är föräldrarnas uppgift att introducera barnet i kulturen och hjälpa barnet att använda omgivningens symboler på ett konstruktivt sätt, i motsats till att betrakta omgivningen som något som man enbart måste anpassa sig till. I de fall där föräldern förlorat sin egen koppling till den symboliska dimensionen blir detta problematiskt och kan få som konsekvens att barnet upplever omgivningen som meningslös, eftersom inget förbinder den inre världen med den yttre. Det symboliska mellanområdet är enligt Winnicott den plats där barnet kan uttrycka sitt sanna autentiska själv, i motsats till att enbart anpassa sig till omgivningen. Symboliseringen är därmed också en förutsättning för att kunna förmedla sitt inre till andra människor. Att kommunicera är att använda symboler, den osymboliserade kommunikationen förekommer främst bara i den tidiga utvecklingen eller i psykopatologin (Winnicott, 1971/2003).

Exil och psykoterapi

Mycket av den forskning som studerar behandling av patienter i exil fokuserar på psykiatriska diagnoser som PTSD (Nickerson et al., 2011) och traumafokuserade behandlingsmetoder som exempelvis eye movement desensitization and reprocessing (EMDR), där traumat betraktas som ett minne som inte integrerats i det övriga minnesnätverket och därmed inte kan användas adaptivt (Oren & Solomon, 2012). Ur ett psykoanalytiskt perspektiv kan dock inte exilen enbart reduceras till traumat, även om det förstås kan vara en viktig aspekt av exilerfarenheten. Benslama (2005) menar att exilen är en psykisk bearbetningsprocess som skiljer sig från annan typ av adaptation och sorg. Eftersom exilen inte bara är en objektförlust, utan även en förlust av subjektet så måste en patient i exil ledas till ett arbete av rekonstruktion och ombildning snarare än anpassning. Rekonstruktionsarbetet måste föranledas av en dekonstruktion av ursprunget, det vill säga en omskrivning av historien på det nya språket, och kan därför betraktas som en form av översättningsarbete mellan olika symboliska system. Pedersen (refererad till i Johansson, 2003) uttrycker det i termer av att terapeuten behöver tillföra

språk till patienten; att inte enbart använda patientens "begagnade" ord, eftersom patienten lätt kan hamna i ett "språkligt fängelse".

Haugsgjerd (1989) skriver att exilprocessen blir en upprepning av tidigare separationsprocesser, och det är därför viktigt att kunna stödja patientens förmåga till symbolisering som ett sätt att hantera sin situation och det trauma den i värsta fall kan innebära. Även Stepakoff (2007) menar att symboliseringsprocessen är central i det terapeutiska arbetet med flyktingar. Att kunna ge form åt en känsla eller erfarenhet som tidigare varit outtalad är vad som öppnar för reparation av det trauma flykten eller erfarenheterna innan flykten gett upphov till. Den psykiska skada som exempelvis erfarenheten av krig ger upphov till förvärras av förbudet mot symbolisk representation, det vill säga att inte tillåtas tala om traumat, oavsett om detta förbud är självvalt eller resultatet av påtryckningar utifrån.

Varvin (1998) skriver att ett trauma som inte integreras i den övriga psykiska strukturen, utan förblir osymboliserat och obearbetat, kan få effekter på personlighetsstrukturen som blir fragmenterad. Att benämna de traumatiska erfarenheterna i terapi kan vara en smärtsam process som enligt Varvin också kan innebära skräck för retraumatisering hos patienten, något som kan påverka den terapeutiska alliansen. Varvin understryker vikten av att ta hänsyn till kulturella faktorer i arbetet med flyktingar och att det är nödvändigt att skaffa sig åtminstone viss kunskap om den kultur patienten tidigare levtt i, detta för att kunna skapa den hållande och säkra miljö som är helt avgörande för att kunna arbeta med trauma. Luepnitz (2011) menar att när patientens identitet utmanas, kan det ske en regression till beroende, där terapeuten behöver anta Winnicotts mer hållande stil, samtidigt som ett strukturellt flergenerationersperspektiv, påminnande om det lacanianska förhållningssättet är minst lika viktigt för att kunna förstå, förklara och sörja varför det blivit som det blivit.

Psykoterapi med andra generationens flyktingar. Att arbeta med intergenerationella trauman kräver enligt Bohleber (2007) viss modifiering av den terapeutiska tekniken, där en större hänsyn kan behöva tas till att förstå hur symptomet kan ha sitt ursprung även hos tidigare generationer. Trauma är till sin definition ett fenomen som sträcker sig över tid. Att enbart arbeta med det som sker i nuet utan att narrativt rekonstruera den historiska orsakskedjan till patientens nuvarande tillstånd gör det svårare att hjälpa patienten att skilja mellan fantasi och verklighet och i värsta fall riskerar man att retraumatisera patienten. Connolly (2011) skriver att föräldrarnas behov av att förneka sina traumatiska erfarenheter på ett omedvetet plan förmedlar budskapet till barnet att dess upplevelse av föräldrarnas traumatisering enbart var en skapelse av barnets fantasi. Möjligheten för barnet att i sitt inre begreppsliggöra föräldrarnas trauma blir bortträngd, vilket skapar en delvis förvrängd verklighetsuppfattning hos barnet. Enligt Bohleber (2011) är rekonstruktionen av det tomrum som föräldrarnas tystnad lämnat inte alltid möjlig mer än i en fragmenterad form, eftersom det av olika anledningar kan vara omöjligt att finna lösningarna på familjehemligheterna.

Utöver den intergenerationella traumatiseringen så beskrivs även frågor kring identitet som ett tema som är vanligt förekommande i det kliniska arbetet med andra generationens flyktingar. Pumariega et al. (2005) menar att andra generationens immigranter riskerar att hamna mellan två kulturella identiteter, där ingen av dem upplevs som deras egen. Ungdomar kan under dessa omständigheter antingen komma att överidentifiera sig med föräldrarnas ursprungskultur, med majoritetskulturen, alternativt bli alienerade från båda kulturerna och istället identifiera sig med andra marginaliserade ungdomar (Pumariega, 2005). Benslama (2004) talar om att den

”omöjliga identiteten” väcker aggression, ett hat mot den dubbla tillhörigheten som kan ta sig uttryck i idealiserade eller nedvärderande föreställningar om båda kulturerna.

Syfte och frågeställningar

Studiens syfte är att beskriva psykologers erfarenheter av, och reflektioner kring, att arbeta terapeutiskt med ungdomar som själva är födda i Sverige men vars föräldrar kommit hit som flyktingar. Forskning visar (Leão et al., 2005) att andra generationens flyktingar som lever i Sverige i många fall tycks ha en förhöjd risk för psykisk ohälsa och det är därför intressant att undersöka i vilken utsträckning psykologer gör kopplingar mellan föräldrarnas exilproblematik och barnens psykiska ohälsa.

Mina huvudsakliga frågeställningar har varit: 1) Vilka erfarenheter har psykologer av att psykisk ohälsa hos ungdomar som är andra generationens flyktingar kan kopplas till föräldrarnas exilproblematik? Och 2) Vilka erfarenheter har psykologer av att föräldrarnas exilproblematik är relevant i behandlingen av psykisk ohälsa hos ungdomar som är andra generationens flyktingar?

Definition av begrepp. I arbetet förekommer ett antal begrepp som här förtydligas. Begreppet flykting avser den definition som återfinns i FN:s flyktingkonvention (UNHCR, 2001), det vill säga en person ”som befinner sig utanför sitt hemland på grund av en välgrundad fruktan för förföljelse på grund av hans/hennes ras, nationalitet, religion, politiska uppfattning eller tillhörighet till en viss samhällsgrupp, och inte kan eller, på grund av sin fruktan, inte vill begagna sig av sitt hemlands skydd”. Med andra generationens flyktingar avses personer som själva är födda i Sverige, men vars föräldrar har kommit till Sverige som flyktingar.

Begreppet exil avser Benslamas (2004) definition av exil som den subjektiva psykologiska erfarenheten av att vara utan en plats. Utifrån ett psykoanalytiskt perspektiv kan exilen mycket väl vara självvald, men då detta arbete studerar exilen utifrån flyktingens perspektiv så åsyftas med termen ”exilproblematik” Grinberg & Grinbergs (1989) definition av exilen som något påtvingat och ofrivilligt.

Metod

För att få tal del av psykologers erfarenheter av att arbeta med andra generationens flyktingar valdes en kvalitativ induktiv metod (Willig, 2008). Totalt sex psykologer med erfarenhet inom området intervjuades utifrån en semistrukturerad intervjuguide.

Deltagare

Då syftet med intervjuerna var att ge en bild av den kliniska verkligheten snarare än av psykologernas teoretiska förståelse, lades vikt vid att finna psykologer med erfarenhet av att bedriva psykoterapi med den berörda patientgruppen, det vill säga ungdomar med psykisk ohälsa som själva var födda i Sverige, men vars föräldrar

kommit hit som flyktingar. I urvalet eftersträvades heterogenitet i fråga om vilka verksamheter psykologerna arbetade inom, detta för att ge en bred bild av hur exilproblematiken kan relateras till olika typer och grader av psykisk ohälsa hos ungdomar. Urvalet skedde genom att chefer inom ett antal verksamheter som arbetar med migrations- och flyktingproblematik hos ungdomar kontaktades, vilka sedan vidarebefordrade kontaktuppgifter till psykologer de ansåg passande för studiens syfte. Totalt tillfrågades åtta psykologer, varav två tackade nej då de ansåg sig ha för begränsad erfarenhet av just terapiarbete. Bland de verksamheter som de intervjuade hade erfarenhet av fanns BUP-mottagningar, ungdomsmottagningar med särskild inriktning mot flyktingar, statliga LVU-hem samt privata behandlingshem representerade.

Tre av de intervjuade var män och tre var kvinnor. Samtliga var legitimerade psykologer och arbetade inom verksamheter med koppling till den berörda patientgruppen. Alla psykologer hade erfarenhet av psykoterapier med ungdomar som själva är födda i Sverige men vars föräldrar kommit hit som flyktingar. I fråga om metod och teoretisk inriktning fanns flera perspektiv representerade. De flesta psykologer bedrev någon form av psykodynamiska samtalsterapier, men några arbetade även med kognitiva beteendeterapier, olika traumainriktade behandlingar som exempelvis EMDR, samt utifrån olika behandlingsprogram speciellt avsedda för patienter med migrationsrelaterad problematik. Samtliga intervjudeltagare hade även erfarenhet av utredningar av patienter vars föräldrar kommit som flyktingar till Sverige.

Instrument

En semistrukturerad intervjuguide bestående av 11 öppna frågor konstruerades för att undersöka psykologernas erfarenheter och reflektioner kring hur psykisk ohälsa hos andra generationens flyktingar kan kopplas till föräldrarnas exilproblematik och hur detta kan bli aktuellt i psykoterapin. Guiden inleddes med frågor om var deltagaren arbetade, utifrån vilka metoder och vilken erfarenhet deltagaren hade av att arbeta med ungdomar som är andra generationens flyktingar. Därefter följde ett antal öppna frågor formulerade med avsikt att belysa olika aspekter av andra generationens exilproblematik.

Frågorna som ställdes berörde huruvida psykologen hade erfarenhet av att föräldrarnas exilproblematik var av relevans i psykoterapin och om det i så fall var något som ungdomarna själv tog upp som relevant, om psykologen upplevt att föräldrarnas exilproblematik kunde relateras till vilket uttryck den psykiska ohälsan tog sig hos ungdomarna och om psykologen upplevt att föräldrarnas exilproblematik påverkade hur ungdomarna kommunicerade kring sin psykiska ohälsa. Psykologerna fick även frågor kring om de hade erfarenheter av att föräldrarnas exilproblematik påverkade relationen mellan föräldrar och barn, hur psykologen upplevt att föräldrarnas exilproblematik påverkade ungdomens relationer till sin omgivning och syn på framtiden, samt om psykologen upplevt att föräldrarnas exilproblematik innebar några särskilda villkor för terapin med ungdomarna. Bortsett från själva exilbegreppet förekom inga teoretiska psykologiska termer i intervjuguiden, detta för att deltagarna skulle ges möjlighet att tala så fritt som möjligt utifrån sina personliga kliniska erfarenheter.

Tillvägagångssätt

Intervjupersonerna tillfrågades via e-post om de var intresserade av att delta i studien. De som tackade ja fick sedan ge förslag på tider som passade för intervju. De fick även ta del av intervjuguiden samt en kortare introducerande text om exilbegreppet och studiens syfte i förväg för att ha god tid på sig att förbereda sig inför intervjun. Deltagarna informerades om att allt material skulle avidentifieras. Intervjuerna gjordes via telefon. Varje intervju spelades in och varade cirka en timme. De intervjuade tilläts till stor del tala fritt utifrån sina faktiska kliniska erfarenheter, men intervjuguiden användes samtidigt för att fördjupa och bredda bilden av hur de reflekterade kring olika aspekter av exilproblematikens eventuella påverkan på andra generationens flyktingar. Efter intervjuerna gavs samtliga deltagare möjlighet att tillägga eventuella andra tankar rörande exilproblematik som de inte tyckte hade getts utrymme i frågorna. Samtliga erbjöds även att få ta del av det färdiga resultatet.

Databearbetning

De inspelade intervjuerna transkriberades och det transkriberade materialet bearbetades enligt tematisk analys (Willig, 2008). I analysen konstruerades ett antal teman utifrån de citat i materialet som ansågs vara relevanta för studiens frågeställningar. Dessa teman inordnades i huvud- och underteman, mot vilka citaten återigen stämde av. De teman som inte var tydligt sammanhållna och avgränsade reviderades. Teman som inte ansågs relaterade till studiens frågeställningar togs bort. Även det material som i för stor utsträckning ansågs representera psykologernas teoretiska förståelse snarare än deras kliniska erfarenheter sorterades bort med hänsyn till studiens syfte och frågeställningar. Processen upprepades ett antal gånger tills två tydligt avgränsade huvudteman med tillhörande underteman kvarstod.

Resultat

Samtliga intervjudeltagare hade erfarenheter av att träffa patienter som påverkats av sina föräldrars exilproblematik, även om denna påverkan kunde se ut på olika sätt. Att exilen kan få effekter även i nästföljande generation förklarades dels i termer av att exilen kan innebära en svår traumatisering av föräldrarna, som gjorde att de förlorade mycket av sin förmåga att kunna agera just som förälder i förhållande till sina barn, men även att föräldern i och med exilen förlorade mycket av sin personliga auktoritet och många identitetsbärande roller, vilket i förlängningen kan komma att visa sig som en identitetsproblematik även hos ungdomarna. Den ärvda exilproblematiken ansågs kunna få konsekvenser i psykoterapi, exempelvis i form av svårigheter att skapa allians. I den kvalitativa analysen av intervjudata utkristalliserades ett antal återkommande teman som belyste olika aspekter av psykologernas erfarenheter av andra generationens exilproblematik. Dessa teman inordnades därefter under två huvudteman: *exilens konsekvenser för andra generationens flyktingar* samt *exilens relevans i behandling av andra generationens flyktingar*. Utifrån dessa huvudteman formulerades även ett antal underteman.

1. Exilens konsekvenser för andra generationens flyktingar

De intervjuade psykologerna beskrev att i de fall där andra generationens flyktingar led av psykisk ohälsa så kunde denna i vissa fall relateras till föräldrarnas exilproblematik. Föräldrarnas exil ansågs bland annat kunna ge upphov till en identitetsproblematik hos ungdomarna, liksom svårigheter att hantera ambivalenta känslor, särskilt då det gällde känslor riktade mot föräldrarna. I intervjuerna framkom också att föräldrarnas exilproblematik kunde relateras till hur ungdomarna såg på sin framtid respektive sin historia.

1.1. Identitetsproblematik. En tydlig identitetsproblematik var ett genomgående tema när psykologerna talade om den psykiska ohälsan hos ungdomar vars föräldrar kommit som flyktingar till Sverige. Problematiken beskrevs i termer av en svårighet att identifiera sig med vuxna, som i sin tur skapade en tomhet och ett utanförskap. Eftersom adolescensen är en period då man utforskar och utformar sin identitet så menade många att föräldrarnas exilproblematik blir särskilt känslig för ungdomarna i detta skede.

1.1.1 Svårigheter till identifikation med vuxna. Flera av psykologerna berättade att föräldrarnas migrationsrelaterade problematik och dess följder i form av social degradering och förlust av auktoritet ibland kunde få som konsekvens att barnen hade svårt att finna inre modeller för hur de själva skulle kunna vara som individer i inträdet i vuxenvärlden. Dels eftersom exilen i vissa fall förblir en olöst och obearbetad förlust, vilket för barnen innebär att en identifikation med föräldern blir en identifikation med misslyckandet, men även för att bristen på samtal gjorde att flera psykologer upplevde att ungdomarna saknade en historisk koppling till var de kom ifrån och därmed vilka de skulle kunna bli.

”Det här med utanförskapet, vem sjutton ska jag va som, ska jag va som min arbetslösa pappa, min psykiskt sjuka mamma eller vem sjutton ska jag va som?” (Intervju 6)

1.1.2 Tomhet och utanförskap. Många av de intervjuade beskrev ungdomarnas identitetsproblematik i termer av ett utanförskap och en tomhet. Föräldrarnas känsla av att inte höra hemma i samhället kan komma att upplevas som än starkare av ungdomen som inte heller har någon koppling bakåt i historien, till föräldrarnas ursprungskultur, om föräldrarna inte lyckats förmedla en sådan koppling.

”Och dom (föräldrarna) bottnar inte i språket, då är det väldigt enkelt för dom här ungdomarna att det är någon identifikation där, som också antyder att dom själva är utanför, alltså att dom lätt identifierar sig på det sättet med sina föräldrar och så får det en sån effekt även på dom själva.” (Intervju 4)

Känslan av att stå utanför majoritetssamhället förstärks ibland av omgivningens fördomar och de diskriminerande strukturer som faktiskt existerar, men även av att ungdomarnas andra symptom i form av beteendeproblematik och svårigheter att hantera känslor kan komma att förstärka känslan av utanförskap. För vissa ungdomar leder identifikationen med utanförskapet till att de betraktar sig själva som invandrare trots att de är födda i Sverige och per definition svenskar.

”Det är relevant i dom fall där ungdomarna också identifierar sig som och ser sig själva som invandrare och liksom på nåt sätt tillskriver sig själv nån form av utanförskap.”(Intervju 5)

1.1.3 Opposition mot omgivningen. Vissa psykologer beskrev erfarenheter av att möta ungdomar hos vilka alienationen och utanförskapet skapat ett motstånd mot att integreras i majoritetssamhället. Psykologerna menade att dessa ungdomar inte ser någon mening med att bli en del av det nya samhället, eftersom det ändå inneburit ett misslyckande för föräldrarna. Avsaknaden av vuxna att identifiera sig med och den tomhetskänsla det medförde beskrevs också som något som kunde ta sig uttryck i en auktoritetsproblematik, i form av svårigheter i skolan, eller olika typer av antisocialt beteende.

”Alltså alienationen skapar ju också ett motstånd mot samhället, ag vill inte bli integrerad i det här jävla skitsamhället.” (Intervju 6)

1.2 Ambivalenta känslor för föräldrarna. Flera av psykologerna beskrev att de ungdomar med psykisk ohälsa som de träffade i psykoterapi ofta hade svårigheter att uttrycka och hantera känslor, särskilt då det rörde sig om motstridiga känslor gentemot föräldrarna. Även om de intervjuade var tydliga med att den typen av svårigheter till stor del kan ses som en del av normalutvecklingen och kan sägas vara ett problem för många ungdomar oavsett var deras föräldrar är födda, så ansåg vissa att det ibland kunde göras en koppling mellan föräldrarnas exilproblematik och hur ungdomarna hanterade sina känslor. Några av psykologerna menade att svårigheterna med känslohantering kunde ha sin grund i en omsorgsbrist, dels på grund av att föräldrarna ibland var så svårt traumatiserade att de inte kunde tillgodose barnets behov av att bli känslomässigt speglade, men även för att föräldrarnas förlust av autonomi och identitetsbärande roller skapade ambivalenta känslor hos barnet.

”När man då saknar dom, referensramarna eller vad man ska kalla det, så, så... då är det ganska mycket i tillvaron som är svårt att få ihop och när man då blir osäker på det sättet så blir man ju rädd och då kan man ju reagera på olika sätt och ganska vanligt är ju ilska då. Eller, eller nedstämdhet.” (Intervju 2)

1.2.1 Aggression. En återkommande känsla som ungdomarna beskrevs ha svårigheter med var aggressivitet. Särskilt många pojkar ansågs ofta ha ett utagerande beteende som vissa kopplade till upplevelsen av osäkerhet och känslan av utanförskap. Vissa beskrev aggressionen i termer av en frustration gentemot föräldern, som ibland kunde ses kopplad till exilproblematiken.

”Så det man kan se är ju liksom ofta nån slags frustration över varför var du tvungen att flytta hit, så att man ska bo här och känna sig annorlunda liksom.”(Intervju 2)

1.2.2 Skam. Några psykologer berättade att föräldrarnas exilsituation kunde vara förenad med ett stort mått av skam hos vissa ungdomar, en skam som kopplades till maktlösheten och hopplösheten inför föräldrarnas oförmåga att kunna leva som en

självständig individ i det nya landet. Samma fenomen uttrycktes även i termer av att inte kunna känna stolthet, att inte kunna se upp till och vara stolt över sina föräldrar.

”Om man lider av psykisk ohälsa så är ju det förenat med ett stort mått av skam hos barnen att föräldrarna inte har förmågan att förse dom med vad som behövs och den frågan är svår att närma sig, känslan av att vara maktlös och hopplöshet inför deras föräldrars oförmåga att själva liksom bli autonoma här i Sverige” (Intervju 5)

1.2.3 Skuld. Andra menade att de hos vissa ungdomar kunde se skuldkänslor, som tog sig uttryck i att känslan av ett ansvar gentemot föräldrarna och i en vilja att kompensera deras förluster. På grund av allt det fruktansvärda föräldrarna hade genomlidit så kände ungdomen en skyldighet att ta vara på alla de chanser som nu fanns tillgängliga, men som föräldern aldrig fått. Vissa psykologer menade att detta kunde innebära stark stress och psykisk ohälsa för ungdomen i de fall som ungdomens egenkrav på prestation översteg deras faktiska förmåga.

”Men även ungdomar själva som bara har uttryckt nånstans att det finns så mycket förväntningar, för mamma och pappa har gjort så mycket för mig, för dom har flytt, dom har lämnat allt, dom har gett upp allt för att jag ska få det bra och då måste jag också klara det.”(Intervju 1)

1.3 Föreställningar om framtiden. Relaterat till hur psykologerna beskrev sina erfarenheter av förekomsten av en identitetsproblematik hos ungdomarna utkristalliserades även ett tema rörande ungdomarnas syn på framtiden.

1.3.1 Uppgivenhet och bristande framtidstro. Flera berättade att de träffat ungdomar som ofta uttryckte en uppgivenhet inför tillvaron och som hade svårigheter att drömma och fantisera om framtiden. Om föräldrarna inte lyckats lösa sin exilproblematik på ett konstruktivt sätt och kunnat ta plats i samhället på ett för dem tillfredsställande sätt blir det också svårt för deras barn att föreställa sig vad de skulle kunna få ut av att bli en del av samhället. Identifikationen med misslyckandet och utanförskapet går även att se i många av ungdomarnas tankar om framtiden, menade flera av de intervjuade psykologerna, och några beskrev även att deras patienter ibland hade svårt att formulera några egentliga mål alls inför framtiden.

”Ofta när man frågar dom då vad vill du, vad vill du framöver, har du drömmar, så är det ju ofta att jag vet inte, och kanske nån slags, ingen... tro på sin egen förmåga och möjlighet på grund av att dom (föräldrarna) kommer från nåt land då och då, då blir man liksom inget, då har man svårt för det är det dom ser i sin egen familj”(Intervju 3)

1.3.2 Övertag av föräldrarnas drömmar. Vissa psykologer beskrev även en stark tendens hos vissa ungdomar att ta över föräldrarnas drömmar och försöka uppnå det som föräldern genom sin flykt och exil gått miste om. Att föräldern aldrig fick chansen att följa sina drömmar skapar en ansvarskänsla hos ungdomen att bli det föräldern aldrig kunde bli. Ansvarret kan ibland ta sig uttryck i form av orimligt höga egenkrav hos ungdomen, menade en av de intervjuade.

”Många säger liksom att pappa drömde om att bli lärare, men det blev han aldrig, men jag vill bli lärare.”(Intervju 1)

1.3.3 Fantasier om återvändande. Någon deltagare beskrev utifrån sina erfarenheter av hur ungdomarna talade om sin framtid att det ibland i deras berättelser framkom ett tema rörande återvändandet till föräldrarnas hemland. Återvändandet beskrevs som en möjlig flyktväg, bort från det svenska samhälle som de aldrig upplevt sig höra hemma i. Detta trots att de själva saknade någon personlig koppling till föräldrarnas ursprungsland; de kunde inte språket och kände inte till så mycket om kulturen.

”För många av dom här ungdomarna så kan man säga att det också alltid fanns en flyktväg, alltså att dom själva, de var ju inte alltid identifierade med att det svenska samhället var deras plats så att säga, utan då hade dom möjlighet där, åtminstone i fantasin, kanske inte i verkligheten men att dom skulle kunna ta sig tillbaka till föräldrarnas ursprungsland då till exempel.”(Intervju 4)

1.4. Luckor i förståelsen av historien. Flera psykologer berättade om erfarenheter av att föräldrarnas exil kunde komma att påverka hur man pratade med varandra inom familjen. Detta kunde gälla både hur föräldrar och barn kommunicerade med varandra och vad som utelämnades i samtalet. Bristen på berättelser kring vad som gjorts att föräldrarna flytt, vad de tidigare gjort i hemlandet och hur deras ursprung såg ut ansågs av vissa psykologer skapa luckor i ungdomarnas förståelse för sin egen situation och därmed förståelse för sig själva.

1.4.1 Obesvarade frågor. Exilsituationen föder en mängd frågor kring såväl nuet som historien. Dessa frågor kan handla om varför familjen hamnat i det nya landet, vad som hänt innan och även hur det kommer att påverka framtiden. Flera psykologer berättade att de i arbetet med andra generationens flyktingar som lider av psykisk ohälsa ofta kunde se att det funnits en avsaknad av den typen av samtal inom familjen, vilket ofta berodde på att mycket av det som rör exilen undviks då det är förknippat med ett starkt obehag.

”Till exempel så var det oklart för många ungdomar varför familjen var i Sverige, alltså varför familjen hade skiftat plats, varför familjen hade kommit från ett land till ett annat och man kan säga att när det är så ordlöst och när inte föräldrarna har förklarat detta, så blir det ett väldigt tomrum.”(Intervju 4)

1.4.2 Familjehemligheter och dysfunktionalitet. För den svårt traumatiserade föräldern kan det vara närmast omöjligt att tala om exilen, eftersom det kan finnas så mycket ångest kopplad till själva flykterfarenheten, men även i de fall där föräldern inte är akut traumatiserad kan ämnet vara problematiskt att närma sig. Vissa beskrev det i termer av att exilen skapar familjehemligheter, där alla i familjen vet att det finns något obehagligt som skett, men som inte kan benämnas. Bristen på ett pågående samtal inom familjen om varför situationen ser ut som den gör ansågs vara en risk för att familjen skulle bli dysfunktionell, där tystnaden blir ett sätt att hantera det dysfunktionella och hålla familjen samman.

”Det här med att man inte pratar om det utsagda som man inte kan prata om. För trauma skapar ju ofta den typen av kollektiva hemligheter, man kan

inte tala om traumat, det går liksom inte, det är ingen som gör det. Man vet bara att nåt fruktansvärt har hänt, men man vet inte vad.” (Intervju 6)

2. Exilens relevans i behandling

Flera av de intervjuade uttryckte vikten av att ta hänsyn till föräldrarnas exilproblematik i behandlingen av ungdomar med psykisk ohälsa. Andra menade att de egentligen inte reflekterat så mycket över frågan, mer än att de såg migrationsrelaterad problematik som en bakgrundsfaktor bland andra, som dock inte alltid behövde bli aktuell i terapin med barnen. Många menade att om det fanns möjlighet att tala om föräldrarnas exilproblematik i terapi så kunde detta vara väldigt konstruktivt, samtidigt som det i fall av svårare psykisk ohälsa hos ungdomarna var svårt att kunna föra ett sådant samtal eftersom behandlingsarbetet först och främst behövde fokusera på manifesta beteenden som exempelvis utagerandeproblematik.

”Om man inte ser det så gör man ungarna en otjänst. Om man tror att allting har bara en beteendeproblematisk beskrivning, till exempel ungen är utagerande eller ungen har uppmärksamhetsproblem, eller är aggressiv eller vad sjutton det nu kan vara och så tar man inte hänsyn till alla dom här olika bakgrundsfaktorerna.” (Intervju 6)

2.1 Svårigheter att bygga terapeutisk allians.

2.1.1 Bristande tillit. Några menade att föräldrarnas exilproblematik kan medföra svårigheter att bygga en terapeutisk relation, dels för att ungdomarnas identitetsproblematik kan försvåra identifikationen med vuxna och med auktoriteter, men även för att det kan innebära svårigheter för föräldrarna att känna tillit till terapeuten. Att inte känna sig som en del av samhället kan på många sätt skapa en osäkerhet och ibland misstänksamhet gentemot samhällets institutioner. Många har flytt från samhällen där det funnits reella skäl till att inte lita på myndigheter och det är därför svårt att få förtroende för terapeuten. Eftersom ungdomar inte fullt ut är att betrakta som självständiga vuxna spelar förstås föräldrarnas inställning till och förtroende för terapeuten roll för ungdomens motivation och inställning till terapin.

”Så länge som eh, barnet är ett barn, så blir ju föräldrarnas syn på vad jag som psykolog till exempel gör med deras barn väldigt avgörande för hur barnet ska uppleva sig ha förtroende för mig och komma till mig så på det sättet så tror jag att det påverkar.” (Intervju 1)

2.1.2 Traumatiserade föräldrar. De flesta ansåg att psykoterapin med ungdomarna blir mycket svårare att genomföra i de fall då föräldrarna är alltför svårt traumatiserade. Dels eftersom det blir svårare att inkludera föräldrarna i arbetet, något som ofta görs då man arbetar med ungdomar, men även för att föräldrarnas traumatisering kunde påverka ungdomarna i så stor utsträckning att de upplevdes som svårare att fånga upp och mer tidskrävande att behandla. I många fall då graden av traumatisering hos föräldrarna är hög menade vissa psykologer att det inte ens är aktuellt med psykoterapeutiskt arbete utan att det istället krävs någon form av socialt arbete för att stabilisera upp förhållandena innan man senare kan genomföra en behandling.

”När traumatiseringen är så allvarlig hos föräldrarna så är det ju väldigt mycket av arbetet med barnen som haltar för att föräldrarna behöver liksom vara med och så.”(Intervju 2)

2.2 Vikten av ett flergenerationsperspektiv. För många ungdomar som är andra generationens flyktingar innebär föräldrarnas exil, enligt deltagarna, en tomhet och en brist i den egna identiteten. För att ungdomen lättare ska förstå sin egen problematik krävs därför en rekonstruktionsprocess där föräldrarnas historia sätts in i ett sammanhang. För att förstå sin patient till fullo menade vissa att man därför också behöver kunna veta något om ungdomarnas föräldrars ursprungskultur. Ett par av psykologerna menade att när man väl kan benämna föräldrarnas exilproblematik och dess innebörd för barnet i terapin så har man stora möjligheter att få någon form av förändring till stånd, även om det i fallet med ungdomar med svårare former av psykisk ohälsa kan vara en lång väg innan man kommer dit.

”Att sätta igång dom här processerna kring det här rekonstruktionsarbetet som är helt centralt så kan det då möjliggöra för dels naturligtvis nån förståelse av bakgrunden och förståelse för varför familjen är på den här platsen där dom är till exempelvis då i Göteborg eller i Sverige, och den ökade förståelsen kan då i bästa fall leda in då till andra tankar om möjligheter, för det är det det handlar om, att se möjligheter in i framtiden.”(Intervju 4)

2.3 Vikten av ett kulturellt perspektiv. Några av deltagarna betonade vikten av att ta hänsyn till eventuella kulturella skillnader mellan ungdomens föräldrars ursprungskultur och majoritetskulturen, och att detta blev allt viktigare ju mer föräldrarnas ursprungskultur skiljde sig från den kulturen ungdomen växer upp i. En psykolog poängterade att psykisk ohälsa som begrepp är i många avseenden anpassat för en västerländsk kontext och i vissa länder och kulturer finns inte ens någon språklig motsvarighet. Vård är i många länder synonymt med läkarvård och att besöka en psykolog kan ses som ett tecken på att man är galen.

”Säger föräldrarna att eh... alltså att gå till en psykolog är samma sak som att du är galen eller att du stämplas för det här, du kommer inte bli gift liksom, då påverkar det ju naturligtvis barnet oavsett om det kommer till mig eller inte.” (Intervju 1)

2.4 Vikten av att förhålla sig flexibelt till metoden. Flera deltagare beskrev svårigheter att använda sig av alltför manualstyrda behandlingar och att man som terapeut istället kan behöva tänka mer flexibelt och tänka ”utanför boxen” i större utsträckning än i behandlingar av unga vars föräldrar inte är flyktingar. I många fall kan terapeuten behöva beskriva tydligare vad syftet med behandlingen är och ofta kan det också krävas mer samverkan med andra myndigheter runtomkring. Flera av psykologerna uttryckte att särskilt behandlingar med barn till svårt traumatiserade föräldrar ofta kan bli tidskrävande och att det är lätt att känna maktlöshet då behandlingsresultaten uteblir.

”Om du skulle börja jobba med ungdomar som hade föräldrar som hade den här exilproblematiken eller som kommer från ett annat land, så handlar det

ju mycket om att det blir mer jobb generellt sett, som behöver läggas på att se till omständigheterna utanför, utanför ramarna.”(Intervju 1)

Diskussion

Föreliggande studie avsåg att undersöka psykologers erfarenheter av hur psykisk ohälsa hos ungdomar som är andra generationens flyktingar kunde relateras till föräldrarnas exilproblematik och huruvida detta är något som blir relevant i psykoterapi med andra generationens flyktingar. Sammantaget beskrev de intervjuade psykologerna att ungdomarnas psykiska ohälsa många gånger på ett eller annat sätt kan relateras till deras föräldrars exilproblematik och de anser också att föräldrarnas exilproblematik kan vara relevant i psykoterapeutisk behandling med ungdomarna. Även om de intervjuade arbetar inom skilda verksamheter med varierande arbetsmetoder så går det ändå att skönja ett antal övergripande teman i deras erfarenheter av behandling av andra generationens flyktingar. De teman som har lyfts fram i denna studie har varit förekomsten av en identitetsproblematik hos ungdomarna, liksom svårigheter att hantera ambivalenta känslor i relation till sina föräldrar, en bristande framtidstro, samt luckor i förståelsen av den egna historien. Dessa teman kan därför sammantaget sägas ge en bild av en ”andra generationens exilproblematik”, som dels kan sägas ha sitt ursprung i en bristande förmåga hos föräldrarna att agera som just föräldrar på grund av svår traumatisering, men även på grund av att föräldrarna i och med exilen förlorat mycket av sin personliga auktoritet och många tidigare identitetsbärande roller. Avsaknaden av vuxna förebilder hos barnen påverkar också enligt deltagarna i stor utsträckning hur de ser på sin egen framtid och vilka roller de själva kan anta som blivande vuxna. Flera av de intervjuade psykologerna ansåg det vara av stor vikt att kunna benämna hur föräldrarnas exilproblematik kunde relateras till ungdomarnas egen problematik i terapi, för att ungdomarna ska kunna inleda ett rekonstruktionsarbete där de tomrum i deras historia som också återspeglar sig i identiteten ska kunna fyllas, men menade samtidigt att vägen fram till den punkt då ett sådant arbete kan inledas kan vara lång. I fallet med svårt traumatiserade föräldrar ansågs det vara mycket svårt och ibland inte ens möjligt, eftersom omsorgsbristen i dessa fall varit så stark att ungdomarnas egna symptom var alltför svåra. Den ärvda exilen ansågs få konsekvenser i psykoterapin, främst i form av svårigheter att skapa allians och tillit, men även i att terapeuten behöver ha en större öppenhet kring hur man förhåller sig till behandlingsmetod och en större kunskap kring hur föreställningar om psykisk ohälsa och psykoterapi kan skilja sig åt mellan olika kulturer.

Begränsningar

Det går inte att utesluta att det faktum att psykologerna intervjuades med hjälp av en semistrukturerad intervjuguide kan ha påverkat deras svar, eftersom de olika frågorna belyste olika aspekter av hur exilproblematiken skulle kunna tänkas påverka nästföljande generation och därmed kan ha styrt dem i deras reflektioner kring sina egna erfarenheter. Samtidigt är det viktigt att påpeka att bland de teman som utgör studiens resultat är det enbart ungdomarnas föreställningar om framtiden som specifikt efterfrågades i intervjuguiden. Andra framträdande teman som exempelvis förekomsten

av en identitetsproblematik hos ungdomarna var något som psykologerna redogjorde för spontant utifrån egna erfarenheter, vilket talar för att resultaten har en förankring i den faktiska kliniska verkligheten för de intervjuade psykologerna. Det är dock mycket viktigt att understryka att resultatet inte visar på att föräldrars exilproblematik alltid leder till psykisk ohälsa hos andra generationens flyktingar, utan enbart att i de fall där andra generationens flyktingar lider av psykisk hälsa så är det de intervjuade psykologernas erfarenhet att denna ohälsa många gånger går att koppla till föräldrarnas exilproblematik.

En annan aspekt av studien som kan sägas vara problematisk ligger i själva exilbegreppet. Även om vissa av de intervjuade psykologerna själva använde begreppet exil så talade andra i termer av migrationsrelaterad problematik, traumarelaterad problematik och liknande. Detta gör att det inte med exakthet går att hävda att samtliga psykologer talar om samma fenomen då de beskriver sina erfarenheter av hur föräldrarnas exilproblematik påverkar det psykiska välbefinnandet hos deras barn. Samtidigt kan exilbegreppet så som Benslama (2005) definierar det sägas vara ett paraplybegrepp som inrymmer flera olika aspekter av den subjektiva upplevelsen av att leva i landsflykt; aspekter som både inbegriper traumatiska erfarenheter, identitet och förlust av sammanhang.

På samma sätt kan traumabegreppet anses problematiskt då det är svårt att definiera exakt vad som åsyftas med begreppet trauma. I många traumainriktade behandlingar, exempelvis EMDR, utgår man från att traumat kan identifieras som en enskild händelse som på grund av en sensorisk överbelastning inte integrerats med det övriga minnesnätverket, utan förblivit fragmenterat (Oren & Solomon, 2012). När exilerfarenheten beskrivs som traumatisk är det dock i en mer utvidgad mening. Även om enskilda händelser i flykten kan spela stor roll för exilens eventuella patologiska utveckling så inbegriper exilen i psykoanalytisk mening även ett brott från den gemensamma symboliska ordningen, något som är minst lika viktigt att beakta då det gäller att förstå hur exilen ärvs vidare. Jag har i detta arbete främst utgått från Grinberg & Grinbergs (1989) definition, det vill säga att den traumatiska erfarenheten av att tvingas leva i exil inte kan begränsas till en specifik händelse eller en isolerad obehaglig upplevelse, utan snarare är att betrakta som summan av en mängd svårhanterliga erfarenheter som gett upphov till såväl medvetna som omedvetna psykiska processer.

Andra generationens exilproblematik

Benslama (2005) menar att den obearbetade exilen går i arv och att barn till flyktingar kan, trots att de själva är födda och uppvuxna i det nya landet, komma att bli bärare av sina föräldrars problematik. Den sönderslitande effekten av att träda ut ur den symboliska ordningen förmedlas vidare över generationsgränserna och känslan av att inte höra hemma kan komma att reproduceras hos flyktingarnas barn och ta sig uttryck i känslor av tomhet och utanförskap. Även i de intervjuade psykologernas erfarenheter av att arbeta psykoterapeutiskt med andra generationens flyktingar så återkommer dessa teman och på många sätt kan andra generationens exilproblematik sägas påminna om den faktiska exilproblematiken, även om ungdomarna själva inte alltid kan se detta samband. Enligt Benslama är det enda sättet att övervinna det tomrum exilen skapar en mödosam process av att rekonstruera och omtolka historien. För de ungdomar som kan sägas lida av en andra generationens exilproblematik är detta förstås på många sätt en än

svårare uppgift. De har å ena sidan inte varit med om traumatiska erfarenheter på samma sätt som sina föräldrar som drivits i exil, men i de fall där det funnits en avsaknad av samtal kring varför föräldrarna valde att fly så har de inte heller de nycklar och den förståelse som krävs för att kunna rekonstruera historien. I avsaknad av vuxna att identifiera sig med finns risken att ungdomarna istället identifierar sig med utanförskapet och misslyckandet, något som framkommer i flera psykologers erfarenheter av psykoterapi med ungdomarna.

Ärvt exil och psykisk ohälsa. Forskning (Leão et al., 2005) ger stöd för att andra generationens flyktingar tycks ha en signifikant högre risk än majoritetspopulationen att drabbas av psykisk ohälsa. Hur kan detta förstås utifrån antagandet om att exilen ärvs vidare? En möjlig förklaring är att betrakta fenomenet utifrån ett stress-sårbarhetsperspektiv. Lindencrona et al. (2008) menar att utöver traumatiska händelser som skett innan eller i samband med flykten så är även statusförlust, alienation och utanförskap i det nya landet samt sociala och ekonomiska faktorer viktiga sårbarhetsfaktorer för psykisk ohälsa hos flyktingar och det går därför att anta att dessa faktorer även spelar roll för flyktingens barn.

Ur ett psykoanalytiskt perspektiv är dock psykisk ohälsa i form av psykiatriska diagnoser att betrakta som symptom på en underliggande psykisk konflikt. Genom att relatera det material som framkommer i intervjuerna till teori och empiri kan man därför skapa en bild av hur exilen ärvs vidare som en inre konflikt. Föräldrarnas exil innebär inte bara en förlust av objektet; hemlandet, utan även subjektet. För barnen innebär detta i praktiken svårigheter att finna vuxna personer att identifiera sig med; föräldrar som de kan vara stolta över och föreställningar om hur framtiden kan komma att se ut. Brist på information kring föräldrarnas ursprung, varför de flytt och varför de hamnat i Sverige kapar även av ungdomarnas koppling till historien och därmed möjligheten för dem att kunna betrakta sig själva i ett större meningsbärande sammanhang. Utifrån Lacan skulle man kunna tala om att de ungdomar, vars föräldrar inte lyckats bearbeta sin exilproblematik, inte lyckas konstituera sig själva som begärande subjekt; som huvudpersoner i sitt eget liv, då det inte finns något symboliskt sammanhang att artikulera begäret i (Bowie, 1991). Utifrån Winnicott (1971/2003) kan samma fenomen beskrivas i termer av att frånvaron av ett konstruktivt användande av symbolerna skapar ett falskt själv hos individen, där den inre och yttre verkligheten blir svåra att förena på ett meningsfullt sätt. Sammantaget skapar detta en känsla av tomhet och utanförskap som i sin tur väcker en mängd svårhanterliga känslor av aggression, skuld och skam. Flera psykologer beskrev en avsaknad av samtal i ungdomarnas familjer, där de kunde ta plats och prata om sitt inre liv. Denna avsaknad av språk och symbolisering kan antas få som följd att de ambivalenta känslorna istället uttrycks i form av symptom: i utagerande, nedstämdhet eller i form av olika psykiatriska diagnoser. Ilskan och frustrationen kan vändas till ett hat mot föräldrarna, mot ursprungskulturen eller det nya samhället. I många fall vänds den också inåt och tar sig uttryck i självförakt och depression.

Är ärvd exil samma sak som intergenerationellt trauma? I flera av intervjuerna framkom det även att psykologerna upplevde att föräldrarnas grad av traumatisering var avgörande för hur barnets psykiska ohälsa utvecklades. En svårt traumatiserad förälder ansågs förlora många viktiga föräldraförmågor, som att vara hållande och ge omsorg. Detta ansågs vara en starkt bidragande orsak till att många av ungdomarna hade svårigheter med att hantera känslor så som aggression, skuld och skam, eftersom de aldrig fått sina känslor speglade och begripliggjorda av omgivningen.

En akut traumatiserad förälder kan få sin perception förvrängd av de starka intryck återupplevandet ger upphov till och starka känslouttryck hos barnet kan därmed komma att ses som ett hot och något som man antingen behöver undvika eller försvara sig mot.

Förekomsten av intergenerationell traumatisering är välbeforskad (Van IJzendoorn et al., 2003) och det kan därför vara relevant att ställa sig frågan huruvida det finns någon anledning att skilja ut exilen som en särskild problematik; ett trauma kan ju härledas till en mängd obehagliga erfarenheter och inte enbart till erfarenhet av landsflykt. Kanske finns svaret på frågan i ett av de andra teman som utkristalliserades ur intervjumaterialet, nämligen det om identitetsproblematik. Exilen tycks vara särskilt kopplad till upplevelsen av vem man själv är, eller kanske snarare upplevelsen av att inte veta vem man är. Améry (1966/2005) uttrycker det i termer av att för att vara någon inför sig själv, så måste denna någon också kunna existera i samförstånd med övriga samhället. Individens i exil förlorar inte bara sitt hemland utan en mängd identitetsbärande roller och utifrån de intervjuade psykologernas erfarenheter så tycks just denna identitetsproblematik ha en särskild tendens att upprepa sig även i nästföljande generationer. Den traumatiska upplevelsen skulle i Lacans termer kunna sägas vara upplevelsen av det reala: det osymboliserade, främmande och skrämmande. Det särskilda med exilen som skiljer ut den från andra trauman är att exilen innebär även ett utträde från den tidigare symboliska ordningen, vilket gör att de resurser och färdigheter som krävs för att kunna hantera den plötsliga förlusten av omgivningens kontinuerliga bekräftelse av vem man är, ogiltigförklaras. Individens i exil blir inte bara traumatiserad utan förlorar också en mängd av de betecknande element som annars kunnat hjälpa honom eller henne övervinna traumat, dels rent språkligt, men även kulturellt. Detta får naturligtvis också konsekvenser för barnet, som förlorar en förälder vars uppgift är att ledsaga barnet in i den symboliska ordningen.

Ärvd exil och identitet. Den vuxne individen i exil förlorar sin tidigare status och personliga auktoritet. Han eller hon kastreras symboliskt och regredierar till det hjälplösa barnets nivå; barnet som ännu inte är invigd i den symboliska ordningen. För den nästföljande generationen innebär detta en avsaknad av vuxna att identifiera sig med, något som resulterar i en tomhet i deras egen bild av sig själva. Identifikationen blir istället i många fall med utanförskapet och misslyckandet, vilket förstås också får oerhörda konsekvenser för hur ungdomarna kan föreställa sig en egen framtid. För vissa blir drömmen om framtiden bara en imaginär bild, en orealistisk illusion om att allt skulle kunna bli bra om ungdomen bara kunde återvända till föräldrarnas hemland, alternativt ta vara på de möjligheter som det nya landet erbjuder, även om detta innebär orimligt höga egenkrav. Ungdomen kan i dessa fall sägas bli det objekt som ska uppfylla föräldrarnas drömmar och reparera föräldrarnas misslyckande. Enligt Lacan krävs den symboliska ordningen för att kunna artikulera det egna begäret; för att individen ska kunna bli ett subjekt (Bowie, 1991). I Winnicotts termer kan man tala om att föräldrarna inte lyckas hjälpa ungdomarna att hitta symbolerna i omgivningen och visa hur man använder dem (Winnicott, 1971/2003). Följden blir att samhället blir något att enbart anpassa sig efter, alternativt göra revolt mot, snarare än att ungdomarna finner sin plats i den symboliska dimensionen, genom ett kreativt och autentiskt förhållningssätt till det egna varandet i världen. Pedersen (refererad till i Johansson, 2003) menar att en identitet som inte är självförvärvat, utan övertagen och passivt accepterad, kan skapa ett negativt riktmärke för ens liv. Man försätts inte i situationer som upplevs värda att tala om och känslor blir därmed också svårare att uppleva och tala om, något som också är ett återkommande tema i intervjumaterialet.

Lacans flergenerationsperspektiv kan erbjuda ytterligare förståelse för hur exilen kan ärvas vidare. Enligt Lacan så skapas jaget hos individen inte som en spegling av vem individen faktiskt är, utan genom en spegling av de föreställningar och förväntningar omgivningen har på individen; föreställningar som många gånger kan ha formats redan långt innan barnet fötts. Enligt Varvin (2001) behöver det psykiska lidandet bearbetas genom att det integreras i den symboliska ordningen, det vill säga att det görs till en del av den individuella historien och kronologin, för att därefter fungera som ett begrepp som kan minnas eller bortträngas snarare än att återupplevas. Utan en koppling till sin historia och sitt ursprung blir denna integrering en svårlös uppgift. Benslama (2005) beskriver det som exilens konfliktualitet; att fångas i en omöjlig identitet; mellan motstridiga krav på tillhörighet och exklusion. Ungdomar som är andra generationens flyktingar kan välja att ta avstånd från föräldrarnas ursprungskultur och förkasta all samhörighet med den, alternativt omfamna den som i ett försök att reparera det som gått förlorat hos föräldrarna. Båda försöken blir dock ett uttryck för vad Winnicott (1971/2003) skulle ha kallat "det falska självet". Andra generationens flyktingar hamnar enligt Pumariega et al. (2005) mellan två kulturella identiteter, vilket skapar känslor av alienation. Bristen på samtal kring exil i familjen gör att ungdomarna inte kan föra in sin egen subjektiva upplevelse av vilka de själva är i en historisk kontext som blir meningsfull, samtidigt som de många gånger inte heller kan identifiera sig till fullo med den nya kulturen. En lösning på dilemmat är att existera i en marginaliserad del av samhället, i ett självvalt utanförskap, men en ungdom i utveckling tvingas samtidigt att kontinuerligt möta majoritetssamhället på ett annat sätt, genom skola och sociala relationer och en identifikation med utanförskapet kan därmed medföra en social problematik.

Andra generationens exilproblematik i psykoterapi

I intervjumaterialet framkommer flera aspekter av den ärvda exilen som kan sägas bli relevanta i psykoterapi. Sammanfattningsvis kan man säga att arbetet med ungdomar vars föräldrar kommit till Sverige som flyktingar på flera sätt kan bli såväl svårare som mer tidskrävande. Eftersom ungdomar i flera avseenden fortfarande är att betrakta som barn så är det av stor vikt att kunna samarbeta med föräldrarna i behandlingen. Om alliansen med föräldrarna brister, exempelvis på grund av bristande tillit eller bristande förståelse för vad den terapeutiska situationen innebär så försvåras arbetet.

Kulturens betydelse. För att terapeuten ska kunna uppfattas både som en auktoritet och som någon som går att lita på är det av stor vikt både att vara tydlig med hur informationen kring vad behandlingen går ut på förmedlas, men även att terapeuten är beredd att tillägna sig kunskap och kännedom om den ursprungskultur från vilken patientens föräldrar kommer ifrån för att lättare kunna förstå patientens situation. Särskilt viktigt blir detta i de fall där det föreligger stora skillnader mellan de dominerande referenssystemen i flyktingens ursprungskultur respektive det samhälle där terapeuten arbetar. Rent konkret kan detta handla om synen på psykisk ohälsa och psykoterapi, men även på kulturella föreställningar kring könsroller, familjestrukturer, normer kring, och förväntningar på, vad det innebär att vara ungdom och därmed också blivande vuxen. Även om denna studie fokuserar på exiltillståndet i sig, oberoende av hur de dominerande symboliska referenssystemen sett ut i flyktingens ursprungskultur,

är det förstås högst troligt att förlusten av den symboliska dimensionen kan få olika betydelse beroende på var man som flykting kommer ifrån. Rent konkret skulle man kunna säga att förlusten av det symboliska referenssystemet kan antas bli större för en flykting som flyr från exempelvis Östafrika till Sverige, jämfört med en flykting från exempelvis Balkan, just eftersom de kulturella skillnaderna i många avseenden kan sägas vara större. Utifrån det psykoanalytiska perspektivet på exil skulle detta också kunna innebära att identitetsförlusten hos föräldrarna och de medföljande konsekvenserna för deras barn kan bli mer omvälvande. Samtidigt kan det finnas en fara i att göra alltför stora generaliseringar i bedömningen av en patient enbart utifrån vilket geografiskt område patientens föräldrar härstammar från, eftersom den individuella upplevelsen av att inte höra hemma är subjektiv.

Svår traumatisering som ett hinder för psykoterapi. En annan viktig aspekt som framkom i intervjumaterialet rör de fall då föräldrarna eller ungdomarna själva är svårt traumatiserade eller lider av en särskilt svår grad av psykisk ohälsa. I dessa fall kan de symboliserande element som krävs för att kunna hålla ett självreflekterande samtal saknas och all typ av psykoterapi som strävar efter någon form av självinsikt blir därmed mycket svår att bedriva. I många fall med hög grad av traumatisering hos föräldrarna har omsorgen blivit så lidande att det blir viktigare att jobba med den konkreta beteendeproblematiken snarare än förståelsen av den. I några fall är det inte ens tal om psykologiskt arbete, utan det krävs mer förberedande sociala insatser för att stabilisera ungdomarnas situation. Dessa särskilda villkor kan sägas vara något som gäller för all typ av svår psykisk ohälsa och traumatisering och inte något som är specifikt för exilproblematiken, men eftersom forskning visar (Nickerson et al., 2011) att svår traumatisering i form av exempelvis PTSD är vanligt förekommande hos flyktingar så är det en mycket central aspekt som inte går att förbises i förståelsen av andra generationens exilproblematik.

Rekonstruktion av historien. I de fall där ett samtal kring föräldrarnas landsflykt ändå är möjligt beskriver flera av de intervjuade psykologerna att det är mycket konstruktivt om man kan nå fram till en punkt där detta kan benämnas i terapin. Enligt Benslama (2005) kräver det psykoterapeutiska arbetet med patienter som själva lever i exil ett rekonstruktionsarbete som skiljer sig från vanliga adaptions- och sorgeprocesser i det att det inte bara är objektet utan även subjektet som gått förlorat. Man kan därför fråga sig om samma utgångspunkt kan tänkas gälla även i behandlingen av barn till flyktingar, eftersom upplevelsen av den ärvda exilen på många sätt tycks få liknande konsekvenser som den faktiska exilen. På ett sätt går det att svara ja på frågan: det kan komma att krävas en viss typ av rekonstruktionsarbete där det behövs tas en större hänsyn till hur symptomet kan ha sitt ursprung även hos tidigare generationer. Samtidigt är situationen för andra generationens flyktingar annorlunda; de har inte lämnat ett symboliskt referenssystem för att möta ett nytt, utan man kan snarare beskriva det i termer av att de i många fall blivit bristfälligt introducerade i den symboliska ordningen, i språket, normerna och inför gränsen. Barnet som är fött och uppvuxen i det nya landet saknar en personlig koppling till den ursprungliga symboliska ordning som den vuxna individen i exil behöver dekonstruera i rekonstruktionsarbetet och det går därför inte att tala om rekonstruktionen som ett "översättningsarbete" på samma sätt som i psykoterapi med en vuxen flykting. Enligt Bohleber (2011) är rekonstruktionen av det tomrum som föräldrarnas tystnad lämnat inte alltid möjlig mer än i fragmenterad form hos ungdomarna, eftersom det av olika anledningar kan vara omöjligt att finna lösningarna på familjehemligheterna, exempelvis kanske föräldrarna

inte ens lever längre. Av denna anledning kan det därför vara intressant att reflektera över det Pedersen (refererad till i Johansson, 2003) beskriver som det ”språkliga fångelse”. Det som patienten saknar ord för kan inte heller benämnas och kommer därmed att förbli osymboliserat, okänt och skrämmande. Pedersen menar att terapeuten utöver att ha en hållande stil, även behöver tillföra språk i psykoterapin för att individen i tanken ska kunna sträcka sig utanför den omedvetna upprepning som upprätthåller det psykiska lidandet. Hur detta kan göras i praktiken beror helt och hållet på patientens förmåga till självreflektion. Många ungdomar, inte bara de vars föräldrar är flyktingar, saknar språk för känslor och för att beskriva sin inre värld, så i många fall kan tillförandet av språk rent konkret ske i form av psykoedukation kring känslornas funktion och hur man kan förhålla sig till dem. Om patienten har en större förmåga till självreflektion, vilket kanske främst gäller äldre ungdomar och unga vuxna kan det även vara relevant att i större utsträckning anta ett mer strukturellt utforskande flergenerationsperspektiv i stil med det lacanianska förhållningssättet som lägger större vikt vid språket. Luepnitz (2011) tar upp ett konkret exempel på vad hon anser vara lacaniansk frågeteknik då hon beskriver att hon ofta i ett inledande skede av terapin frågar vad patienten kan berätta om sina namn. Enligt Luepnitz kan en sådan typ av fråga, som vid första anblicken kan tyckas irrelevant, öppna för ett samtal om ursprungets och förfädernas roll i patientens psykiska ohälsa, något som kanske inte blivit tillgängligt utan den lacanianska terapins betoning av språkets och strukturens betydelse.

Slutsatser

Studiens resultat är i många avseenden i linje med tidigare forskning och teoribildning, men särskilt två aspekter av resultatet förtjänar att lyftas fram. Den första är förekomsten av en andra generationens exilproblematik och den andra är beskrivningen av exilen som ett trauma som pågår över tid och som inte kan förminsкас enbart till en specifik händelse. Gemensamt för dessa är att de båda kan relateras till förlusten av en symbolisk dimension.

Den empiriska forskningen liksom den psykoanalytiska teoribildningen ger sitt stöd för att exilproblematiken hos flyktingar kan komma att få konsekvenser även i nästföljande generation och att detta kan komma till uttryck i form av psykisk ohälsa. Detta antagande styrks även i intervjuerna med psykologer som arbetar psykoterapeutiskt med just andra generationens flyktingar som menar att den ärvda exilproblematiken kan komma till uttryck i en identitetsproblematik, svårigheter att hantera känslor, bristande framtidstro och luckor i förståelsen av historien; något som enligt deltagarna i stor utsträckning kan relateras till dels traumatiska upplevelser hos föräldrarna, men även föräldrarnas förlust av tidigare personlig auktoritet och identitetsbärande roller. Att kulturella, språkliga och symboliska aspekter tycks spela en stor roll i hur andra generationens flyktingar påverkas av sina föräldrars exil gör att deras psykiska ohälsa inte enbart kan definieras i termer av en beteendeproblematik orsakad av omsorgsbrist.

En annan aspekt av resultatet som är intressant att lyfta fram är innebörden av vad man menar när man talar om trauma i relation till exilproblematiken. I mycket av den aktuella forskningen, liksom i flera av de behandlingsmetoder som är inriktade specifikt mot trauma, så betraktas traumat som ett minne som inte blivit fullständigt

integrerat; en enskild specifik händelse som inte bearbetats på ett adaptivt sätt och som därför fortsätter att påverka individen även senare. Även i fråga om intergenerationella trauman så kan dessa beskrivas i termer av att föräldern har varit med om en enskild traumatisk händelse som i och med att den inte benämns påverkar även nästföljande generation, antingen genom beteendeförändringar hos föräldern eller genom att tystnaden kring vad det är som hänt skapar omedvetna fantasier och föreställningar hos barnet. I fallet med exilproblematiken är det dock svårt att begränsa det traumatiska till enbart en enskild upplevelse, utan det rör sig snarare om ett ihållande tillstånd av att befinna sig utanför, eller vara otillräckligt invigd i, en gemensam symbolisk ordning, även om förmågan att hantera och bearbeta detta tillstånd kan påverkas av enskilda traumatiska erfarenheter. För att kunna närma sig de luckor i historien och i identiteten som den ärvda exilen ger upphov till, och för att ett rekonstruktionsarbete ska kunna ske, krävs att den psykiska ohälsan betraktas i en större historisk kontext. I många fall är detta dock ingen realistisk möjlighet, antingen på grund av resursbrist inom den verksamhet i vilken behandlingen bedrivs, alternativt på grund av att patientens psykiska problematik är så svår att det inte finns möjlighet för självreflektion på en sådan nivå. Detta till trots kan det ändå vara ett viktigt perspektiv att ta i beaktande då man som terapeut försöker förstå sin patients problematik, särskilt då problem uppstår eller då de interventioner man använder inte tycks fungera.

Sammantaget visar studien på att det många gånger är relevant att ta den ärvda exilproblematiken i beaktning i psykoterapi med andra generationens flyktingar, eftersom man som behandlare behöver vara förberedd på att terapin kan bli tidskrävande och att det kan krävas extra engagemang och kunskap för att kunna skapa en bra allians mellan terapeut och patient. I vissa fall kan man även behöva anstränga sig extra i arbetet med relationen till föräldrarna, som ofta måste inkluderas i behandlingen av ungdomar. Att arbeta med andra generationens exilproblematik kan kräva att man som terapeut förhåller sig mer flexibelt till metod, samtidigt som man också är tydlig med psykoedukation och att förklara syftet med psykoterapin. Det kan också vara av vikt att ta större hänsyn till ett flergenerationsperspektiv för att se hur patientens symptom kan ha sin grund i tidigare generationer. För att till fullo bearbeta den känsla av tomhet och utanförskap som den ärvda exilen ger upphov till, krävs ett rekonstruktionsarbete och en symboliseringsprocess där de tidigare outtalade aspekterna av föräldrarnas exil benämns och integreras i den individuella subjektiva historien och självuppfattningen. I de fall där föräldrarna eller ungdomarna själva är svårt traumatiserade är detta dock ingen realistisk målsättning, utan man kan då behöva arbeta mer med manifesta beteenden och ibland även sociala omständigheter kring ungdomarna.

Sammanfattningsvis så tycks det finnas ett värde i att ta hänsyn till de subjektivt psykologiska aspekterna av vad exiltillståndet innebär och hur mycket det faktiskt påverkar en människa att träda ut ur den symboliska ordningen, för att få en djupare förståelse för dels varför adaptationen till det nya samhället kan vara en så fruktansvärt svår och mödosam process, men även varför exilens förfrämmande mekanismer kan komma att upprepas och fortsätta sin verkan även hos efterkommande generationer.

Föreliggande studie har haft som syfte att beskriva psykologers erfarenheter av och reflektioner kring att arbeta terapeutiskt med ungdomar som själva är födda i Sverige men vars föräldrar kommit hit som flyktingar. Vidare forskning skulle kunna fokusera på andra generationens egna upplevelser och erfarenheter för att ytterligare fördjupa förståelsen av den ärvda exilen.

Referenser

- Alberdi, F. (1989). Emigration, narcissistiskt traume og psykisk transformation. *Agrippa*, 11, 169-192.
- Améry, J. (2005). Hur mycket hembygd behöver en människa? *Psykoanalytisk tid/skrift*, 10, 33-42. (Originalarbete publicerat 1966).
- Benslama, F. (2004). Upplevelsen att vara utan en plats. *Psykoanalytisk tid/skrift*, 10, 53-56.
- Bohleber, W. (2007). Remembrance, trauma and collective memory: The battle for memory in psychoanalysis. *The International Journal of Psychoanalysis*, 88, 329-352.
- Bowie, M. (1991). *Lacan*. London: Harvard University Press.
- Connolly, A. (2011). Healing the wounds of our fathers: Intergenerational trauma, memory, symbolization and narrative. *The Journal of Analytical Psychology*, 56, 607-626.
- Danieli, Y. (red). (1998) *International handbook of multigenerational legacies of trauma*. New York: Plenum Press
- Ekblad, S., Lindgren, J., Asplund, M., Burström, B. (2012). Existentiell osäkerhet ökar sårbarheten för psykisk ohälsa – analys av hälsosamtal bland vuxna asylsökande och kvalitativa intervjuer med flyktingar. *Socialmedicinsk tidskrift*, 2, 144-154
- Freud, S. (2008). Bortom lustprincipen. I B. Warren & E. Backelin (red:er), *Samlade skrifter av Sigmund Freud (Vol. 9: Metapsykologi)*. Stockholm: Natur och Kultur. (Originalarbete publicerat 1920).
- Grinberg, L., & Grinberg, R. (1989). *Psychoanalytic perspectives on migration and exile*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Haugsgjerd, S. (1999). *Psykiskt lidande. Psykodynamisk bakgrund och diagnostik*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Jodeyr, S. (2003). Where do I belong?: The experience of second generation Iranian immigrants and refugees. *Psychodynamic Practice: Individuals, Groups and Organisations*, 9, 205-214.
- Johansson, P. M. (2003). *Freuds psykoanalys. Arvtagare i Sverige. Del 2*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.
- Leão, T. S., Sundquist, J., Johansson, L. M., Johansson, S., & Sundquist, K. (2005). Incidence of mental disorders in second-generation immigrants in Sweden: A four-year cohort study. *Ethnicity & Health*, 10, 243-256.
- Lev-Wiesel, R. (2007). Intergenerational transmission of trauma across three generations: A preliminary study. *Qualitative Social Work: Research and Practice*, 6, 75-94.
- Lindencrona, F., Ekblad, S., & Hauff, E. (2008). Mental health of recently resettled refugees from the middle east in Sweden: The impact of pre-resettlement trauma, resettlement stress and capacity to handle stress. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 43, 121-131.
- Luepnitz, D. A. (2011). *Thinking in the space between Winnicott and Lacan*. (pp. 1-28) Routledge/Taylor & Francis Group, New York, NY.
- Measham, T., & Rousseau, C. (2010). Family disclosure of war trauma to children. *Traumatology*, 16, 85-96.

- Nickerson, A., Bryant, R. A., Silove, D., & Steel, Z. (2011). A critical review of psychological treatments of posttraumatic stress disorder in refugees. *Clinical Psychology Review, 31*, 399-417.
- Oren, E., & Solomon, R. (2012). EMDR therapy: An overview of its development and mechanisms of action. *European Review of Applied Psychology / Revue Européenne De Psychologie Appliquée, 62*, 197-203.
- Pumariega, A. J., Rothe, E., & Pumariega, J. B. (2005). Mental health of immigrants and refugees. *Community Mental Health Journal, 41*, 581-597.
- Stepakoff, S. (2007). The healing power of symbolization in the aftermath of massive war atrocities: Examples from Liberian and Sierra Leonean survivors. *Journal of Humanistic Psychology, 47*, 400-412.
- UNHCR (1996) *Handbok om förfarandet och kriterierna vid fastställande av flyktingars rättsliga ställning*. Stockholm: Norstedts juridik AB.
- van IJzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M., & Sagi-Schwartz, A. (2003). Are children of holocaust survivors less well-adapted? A meta-analytic investigation of secondary traumatization. *Journal of Traumatic Stress, 16*, 459-469.
- Varvin, S. (1998). Psychoanalytic psychotherapy with traumatized refugees: Integration, symbolization, and mourning. *American Journal of Psychotherapy, 52*, 64-71.
- Velicu, A. (2005). En tid att glömma, en tid att minnas: Den andra exilen. *Psykoanalytisk tid/skrift, 13*, 53-56.
- Willig, C. (2008). *Introducing qualitative research in psychology*. Berkshire: Open University Press.
- Winnicott, D. W. (2003). *Lek och verklighet*. Stockholm: Natur och Kultur. (Originalarbete publicerat 1971).